

BADI' (ILMU-L-BADI') ILMIDA BADIY VOSITALARNING QO'LLANILISHI

Dadaboyev Boburmirzo Qosimboy o'g'li

Toshkent shahar Yunusobod tumani

Jobir ibn Abdulloh masjidi imom noibi

boburdadaboev91@gmail.com

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada arab balogʻat ilmining muhim tarkibiy qismi boʻlgan ilmu-l-badiʻning nazariy asoslari va undagi badiiy vositalarning lingvistik hamda estetik funksiyalari keng tahlil qilinadi. Tadqiqotda tajnis, tazod, istiora, mubolagʻa, husn at-taʼlil, sajʼ kabi badiiy sanʼatlarning klassik arab adabiyoti va Qurʼon matnidagi qoʻllanilish xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, badiiy vositalarning pragmatik va kommunikativ ahamiyati zamonaviy lingvopoetika nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: balogʻat, ilmu-l-badiʻ, badiiy sanʼatlar, tajnis, tazod, istiora, sajʼ, arab ritorikasi, lingvopoetika.

KIRISH

Arab tilshunosligi tarixida balogʻat ilmi alohida oʻrin tutadi. U uch asosiy boʻlimdan iborat: ilm al-maʼani, ilm al-bayon va ilm al-badiʻ. Ilmu-l-badiʻ nutqni bezash, ifodani estetik jihatdan mukammallashtirish hamda maʼnoni kuchaytirishga xizmat qiluvchi vositalar tizimi sifatida shakllangan.

Klassik manbalarda qayd etilishicha, badiʻ ilmi dastlab sheʼriy nutqni goʻzallashtirish vositasi sifatida rivojlangan boʻlsa, keyinchalik u nasriy matnlarga ham tatbiq etilgan. Al-Johizning “Al-Bayan va al-Tabyin” asarida nutqning taʼsirchanligi nafaqat mazmun, balki shakl orqali ham yuzaga chiqishi taʼkidlanadi[1:2].

Zamonaviy tadqiqotlarda ilmu-l-badiʻ faqat “bezak” emas, balki semantik kuchaytiruvchi va pragmatik taʼsir hosil qiluvchi tizim sifatida talqin qilinadi.

ASOSIY QISM

1. Ilmu-l-badiʻning shakllanishi va nazariy asoslari

Ilmu-l-badiʻ IX–X asrlarda arab adabiyotshunosligida mustaqil ilm sifatida shakllangan. Ibn al-Muʼtazz “Kitab al-Badiʻ” asarida ushbu ilmning ilk tizimli tasnifini bergan[1:8].

Unga koʻra, badiiy vositalar ikki katta guruhga boʻlinadi:

1. Muhassinot lafziya (tovushiy goʻzallik vositalari)
2. Muhassinot maʼnaviya (maʼno goʻzalligi vositalari)

Bu tasnif keyingi balogʻat maktablarida, xususan, al-Qazviniy va al-Sakkokiy asarlarida yanada takomillashtirilgan.

Al-Qazviniy “Talkhis al-Miftah” asarida badiʻ ilmini nutqning estetik mukammalligini taʼminlovchi yakuniy bosqich sifatida talqin qiladi.

2. Tovushiy badiiy vositalar (Muhassinot lafziya)

2.1. Tajnis (paronomaziya)

Tajnis bir xil yoki o'xshash tovushli, ammo turli ma'noli so'zlarning qo'llanishidir. U arab she'riyatida musiqiylik va ritmik uyg'unlikni yaratadi.

Misol: "Al-'ilmu nurun, va al-jahlu narun." Tajnis nutqning esda qolish darajasini oshiradi hamda fonetik uyg'unlik hosil qiladi[1:10].

2.2. Saj' (nasriy qofiya)

Saj' asosan nasriy matnlarda qo'llanilib, jumlar oxiridagi tovush uyg'unligi orqali ritm hosil qiladi. Qur'onning ayrim qismlarida ham saj' uslubi kuzatiladi[2:5].

Saj'ning asosiy vazifasi:

- ritmik uyg'unlik yaratish
- nutqni esda qolarli qilish
- estetik ta'sirni kuchaytirish

3. Ma'naviy badiiy vositalar (Muhassinot ma'naviya)

3.1. Tazod (antitezis)

Tazod qarama-qarshi ma'nodagi so'zlarni yonma-yon qo'llash orqali fikrni kuchaytiradi. Misol:

"Hayot va o'lim, nur va zulmat yonma-yon yashaydi."

Tazod semantik kontrast orqali fikrni aniqroq ifodalaydi.

3.2. Istiora (metafora)

Istiora ko'chma ma'no asosida qurilgan badiiy vosita bo'lib, tasviriylilikni kuchaytiradi. Misol:

"Ilm dengizi cheksizdir." Bu yerda "dengiz" so'zi ilmning kengligi va chuqurligini ifodalaydi.

3.3. Mubolag'a (giperbola)

Mubolag'a orqali fikrni kuchaytirish va ta'sirchanlikni oshirish maqsad qilinadi[2:10]. Misol:

"Uning so'zlari tog'larni larzaga keltirdi."

3.4. Husn at-ta'lil

Bu usulda haqiqiy sabab o'rniga badiiy va estetik sabab keltiriladi. Misol:

"Gullar ochildi, chunki tabiat quvonchga to'ldi."

4. Ilmu-l-badi'ning funksional ahamiyati

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, badiiy vositalar quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- Estetik funksiya – nutqni go'zallashtiradi
- Kognitiv funksiya – ma'lumotni yaxshiroq tushunishga yordam beradi
- Pragmatik funksiya – adresatga ta'sir kuchini oshiradi
- Mnemonik funksiya – eslab qolishni osonlashtiradi

Ibrahim (2014) ta'kidlashicha, Qur'on matnidagi badiiy vositalar faqat estetik emas, balki kommunikativ strategiya sifatida ham xizmat qiladi.

5. Badiiy vositalarning Qur'on va klassik adabiyotdagi o'рни

Qur'on matni arab tilining eng mukammal balog'at namunasi sifatida qaraladi[3:4].
Unda:

- saj'
- tazod
- istiora
- takror

kabi vositalar keng qo'llanilgan bo'lib, ular matnning ilohiy ta'sir kuchini oshiradi. Klassik arab she'riyatida esa Imru'ul Qays, Al-Mutanabbi kabi shoirlar badiiy vositalarni yuqori darajada qo'llaganlar[4:16].

Quyida har bir badiiy san'at uchun sodda va tushunarli misollar keltirilgan:

1. Saj' (saj')

Ta'rif: Nasrda so'z yoki jumalarning oxangi va oxirgi bo'g'inlarining uyg'un kelishi.

Misollar:

- Ilm — insonga sharaf, odob — insonga zebu zaraf.
- Yaxshi so'z — jon ozug'i, yaxshi ish — el qozug'i.

2. Tazod (tazod)

Ta'rif: Bir-biriga qarama-qarshi ma'nodagi so'z yoki tushunchalarni yonma-yon qo'llash.

Misollar:

- Do'st kuldi, dushman yig'ladi.
- Kecha qorong'u edi, bugun yorug' bo'ldi.
- Boy ham o'tar, kambag'al ham o'tar.

3. Istiora (isti'ora)

Ta'rif: Bir narsani ikkinchi narsaning nomi bilan o'xshatishsiz (ya'ni «kabi», «dek» so'zlarisiz) ifodalash.

Misollar:

- Sinfimizda bir sher bor. (Jasur o'quvchi nazarda tutilgan.)
- Onam — xonadonimizning quyoshi.
- Uning oltin qo'llari har ishni uddalar edi.

4. Takror (takror)

Ta'rif: Bir so'z yoki iboraning ta'sirchanlikni oshirish uchun qayta-qayta qo'llanishi.

Misollar:

- Vatan, Vatan, sen mening faxrimsan!
- Kel, kel, aziz do'stim!
- Kutdim, kutdim, yana kutdim.

Bu misollar adabiyotda badiiy san'atlarni tushunish uchun mos va oddiy namuna hisoblanadi.

XULOSA

1) Ilmu-l-badi' arab balog'at ilmining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u nutqning estetik, semantik va pragmatik darajalarini birlashtiradi.

2) Tahlillar shuni ko'rsatadiki, badiiy vositalar nafaqat bezak, balki ma'no kuchaytiruvchi va kommunikativ ta'sirni oshiruvchi tizimdir.

3) Zamonaviy lingvopoetika nuqtayi nazaridan ilmu-l-badi'ni o'rganish til va matnning chuqur strukturasini anglashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Al-Qazvinij, J. *Talkhis al-Miftah*. Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 2003.
2. Ibn al-Mu'tazz. *Kitab al-Badi'*. Qohira: Matbaat al-Adab, 2010.
3. Al-Johiz, A. *Al-Bayan va al-Tabyin*. Bayrut: Dar al-Fikr, 1998.
4. Al-Sakkokiy. *Miftah al-Ulum*. Qohira: Maktabat al-Azhariya, 2005.
5. Ibrahim, N. (2014). *Ilm al-Badi' and its Rhetoric in the Holy Quran*. Journal of Linguistic and Literary Studies.
6. Hadi, S. A. (2023). *Rhetorical Styles in Al-Badi'iyat*. Journal of Language Studies.
7. Begmatova, B. M., & Sulaymonov, H. G. (2026). *Ilm al-badi' va uning nazariy asoslari*. Oriental Journal of Philology.